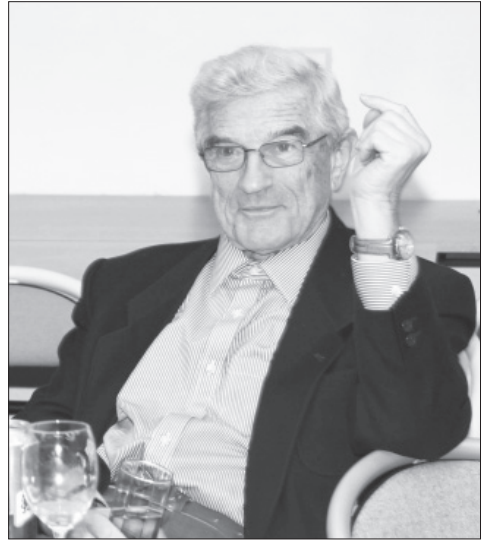

Za Jiřím Musilem (1928–2012)

Závěr tohoto léta byl pro českou sociologii dvojnásob smutný. Krátce po Miloslavu Petruskovi zemřel Jiří Musil, sociolog města a bydlení světového renomé, široce vzdělaný intelektuál, jeden z nejlepších znalců sociálních věd v českých zemích a významný veřejný sociolog. Zpráva o jeho odchodu hluboce zasáhla všechny, kdo obdivovali jeho mimořádné nadání a erudici, vážili si jeho vědeckého díla a měli jej rádi pro jeho bystrý intelekt, kultivovanost a další vzácné vlastnosti. Profesionální působení Jiřího Musila bylo úzce svázáno s obtížnými osudy české sociologie, patřil k poslední kohortě studentů sociologie na pražské Filosofické fakultě po roce 1948. Přesto dokázal svému oboru zůstat věrný, a nejen

© Dana Fialová

prof. Jiří Musil

to: vytvořil špičkové odborné dílo, stal se zakladatelem české sociologie bydlení a dosáhl mezinárodního ohlasu, jaký u nás nemá obdoby. Když rok 1989 přinesl jeho generaci dlouho upíranou svobodu, byl mezi těmi nejlépe připravenými, a ač věku již důchodového, zahájil druhou kariéru, která jej přivedla na několik významných akademických postů. O různých stránkách Musilovy mimořádné životní dráhy podávají svědectví následující příspěvky jeho žáků a kolegů. Zmíňme zde aspoň jeho roli dlouholetého člena redakční rady našeho časopisu, pro který napsal řadu skvělých statí a editoval několik pozoruhodných tematických čísel. Není jistě náhoda, že jeho poslední větší článek, který vyšel v roce 2008, je nejvíce citovaným článkem vydaným v SČ v nedávné době. V poslední dekádě již většinu akademických postů opustil, ale svému oboru i tentokrát zůstal věrný a vykonal pro něj ještě jednu obrovskou službu jako významný veřejný intelektuál a jako neúnavný inspirátor sociologického myšlení. I když se závěrečné roky jeho života nesly ve znamení těžké nemoci, bojoval s ní statečně a způsobem dosvědčujícím jeho bytostné spojení se sociologií jako životním posláním – stále psal nové texty, pravidelně se objevoval na konferencích a redakčních radách a vystupoval s přednáškami, v nichž se zabýval nejzávažnějšími obecnými problémy soudobé sociologie. Jiří Musil odešel, ale jeho odkaz bude s námi žít dál.

Marek Skovajsa

Odešel Jiří Musil

S Jiřím Musilem jsem se seznámil v šedesátých letech, v době, kdy pracoval ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury – VÚVA a společně s Lubomírem Kotačkou vydávali dokumentační texty poskytující zajímavé, sociologicky zaměřené informace a pohledy na osídlení, urbanismus, město a architekturu. Musil si zvolil toto pracoviště proto, že mu aplikační orientace VÚVA zaručovala i v obtížné době jistou nezávislost. Objevem se pro mne v roce 1967 stala Musilova kniha *Sociologie soudobého města* – práce neposkrvněná ideologickými a politickými nánosy, a v ní zejména oddíl o chicagské škole, chytře zamaskovaný, aby nedráždil cenzory. Dílo, kterého si Jiří při zpětném pohledu cenil ze všech svých knih nejvíce a které je také až dosud jedinou českou systematickou prací o sociologii města (v překladu vyšlo i v zahraničí). Následovaly další Musilovy systematické práce o urbánní problematice: *Sociologie bydlení* (1971) a *Urbanizace v socialistických zemích* (1977). Každá svým způsobem zakládala samostatný směr výzkumu a svým vlivem také přesahovala hranice Československa (obě práce byly přeloženy a publikovány v cizině). Dnešní čtenář vystavený rozsáhlé nabídce sociologické a sociologizující literatury si už stěží představí, jakou výjimkou byly v publikační poušti normalizačních 70. let tyto věcné, informativní a ideologickým balastem nezatížené práce. Jiným Musilovým významným příspěvkem k sociologii územních struktur byla v r. 1985 jím redigovaná a do značné míry i napsaná monografie *Lidé a sídliště*, která se ze sociologického, demografického a urbanistického hlediska zabývala sídlišti jako novou dominantní formou hromadného městského bydlení v poválečném Československu (a nejen v něm). Kniha prezentovala poznatky získané rozsáhlým a dodnes v tomto měřítku neopakovaným empirickým výzkumem sídlišť, který Musil během svého působení ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury koordinoval. Svému dalšímu působení – Fakultě architektury ČVUT, kde byl zaměstnán v druhé polovině 80. let, přispěl Musil dnes málo připomínanými skripty *Sociologie pro architektky a urbanisty* (1982), kde mj. zúročil své poznatky a zkušenosti z působení ve VÚVA.

Období okolo „pražského jara“ v r. 1967–1968 umožnilo Musilovi cestovat na Západ, navštívit tamní pracoviště a navázat kontakty, v některých případech i trvalá přátelství, s řadou zahraničních kolegů zejména ve Velké Británii a v Německé spolkové republice. Po násilném ukončení tohoto „milostivého období“ v srpnu 1968 Musil chvíli váhal, zda v cizině nezůstat, nakonec se však domů vrátil. Ostatně VÚVA byl v bídě normalizačních let relativně přijatelným pracovním prostředím. Oázami poskytujícími v té době řadě sociologů do jisté míry liberální intelektuální prostředí byly dvě tehdejší instituce – sekce sociologie města a bydlení Čs. sociologické společnosti, které Musil předsedal, a Dům techniky Čs. vědecko-technické společnosti (ČsVTS). Pod střešou těchto organizací jsme se, často pod Musilovým vedením, scházeli k zajímavým debatám s kolegy, kteří přežívali z politických důvodů v různých podnikových a rezortních institucích.

Navenek tyto schůzky legitimovala technokratická témata jako např. metodika prognózování, programování a plánování sociálního rozvoje měst a regionů, spolupráce podniků s územními orgány, později i problematika životního prostředí, územního a regionálního plánování. Prostřednictvím ČsVTS, zejména jejího pardubického Domu techniky, bylo tehdy možné provádět aplikované sociologické analýzy měst a okresů a další územní problematiky. V 80. letech se Musilovi podařil husarský kousek – ve spolupráci s polskými a slovenskými kolegy uspořádal na naší straně železné opony několik minikonferencí k teritoriální problematice s účastí západoněmeckých sociologů města.

Jiří měl na krku už 60 let – věk, kdy jiní odcházeli do důchodu, když pád komunistického režimu odstranil na konci roku 1989 překážky, které nestraníky v sociálních vědách po několik desetiletí omezovaly. S nesmírnou energií se na domácí i zahraniční půdě věnoval mnoha novým významným aktivitám, projektům a rolím. Byl jmenován profesorem a přednášel na Karlově univerzitě, stal se na čas ředitelem obnoveného Sociologického ústavu Akademie věd, který pomáhal po programové i personální stránce konstituovat, přednášel na zahraničních konferencích a pracovištích, publikoval atd. Nejvíce svých sil však v 90. letech věnoval působení na Středoevropské univerzitě založené finančníkem a filantropem Georgem Sorosem. V letech 1992–1995 jako akademický ředitel její pražské koleje a později, když tato univerzita kvůli nepříznivým podmínkám z Prahy odešla, jako profesor na jejích kolejích ve Varšavě a v Budapešti. Skutečnost, že se tuto instituci nepodařilo v Praze udržet, byla pro Jiřího traumatem, se kterým se jen obtížně vyrovnával. Na zásluhy Jiřího a na odchod Středoevropské univerzity z Prahy vzpomíná její zakladatel G. Soros v dopise, který v reakci na zprávu o Musilově úmrtí poslal *Sociologickému časopisu*. Jeho tón leccos napovídá o Sorošově vztahu k Jiřimu (uvádím v českém překladu):

„Podle mého původního plánu měla mít Středoevropská univerzita tři areály: v Praze, Varšavě a Budapešti. Jako původem Maďar jsem si přál, aby první v pořadí byla pražská kolej a všechny tři koleje tak měly stejnou váhu. Coby její akademický ředitel hrál Jiří Musil při vytváření a fungování pražské koleje klíčovou roli. Byl vskutku nejdůležitějším místním účastníkem tohoto odvážného a inovativního projektu, svým posláním byl nadšen a plně se mu věnoval. Jako vůdčí osobnost projektu se těšil mé plné podpoře, pražskou kolej se však udržet nepodařilo kvůli nesmiřitelnému odporu Václava Klause. Přišli jsme o budovu, kterou nám poskytla předchozí vláda, a vedení univerzity jsme přenesli do Budapešti. V Praze jsme však, hlavně na naléhání Ernesta Gellnera a pro opakované žádosti Jiřího Musila, zachovali malé pracoviště. Oba si do konce svého života zachovali ke Středoevropské univerzitě příslušnost. S Jiřím Musilem jsem úzce spolupracoval v prvních letech existence Středoevropské univerzity, rád jsem se s ním stýkal a obdivoval jsem jeho nadšení pro věc. Jeho úmrtí je pro mne osobní ztrátou.“

Na Středoevropské univerzitě se Musil spřátelil a spolupracoval s významným antropologem a sociologem Arnoštem Gellnerem, který na tuto školu přišel do Prahy z Británie. Gellnera si Jiří nesmírně vážil a po jeho smrti založil na

Gellnerovu počest dosud fungující tradici *gellnerovských seminářů* zabývajících se tématy z oboru sociální a kulturní antropologie.

Musil cestoval a navazoval kontakty a spolupráci s významnými sociálními vědci v Polsku, Maďarsku, Německu, Británii, Spojených státech, vystupoval na mezinárodních vědeckých kongresech, zastával funkce ve vědeckých společnostech. Po jedno volební období byl předsedou Evropské sociologické asociace, publikoval doma i v zahraničí. V Praze přednášel o středoevropské problematice americkým studentům na pražské koleji New York University.

Toto Musilovo pozdní období dalo vzniknout mimo jiné i několika významným knižním publikacím, jichž byl spoluautorem a editorem. Například skvělé knize *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa* (2002), kterou napsal s historickou demografkou Pavlou Horskou a historikem Eduardem Maurem, a *The End of Czechoslovakia* (1995), kde se spolu s dalšími autory vyrovnával s rozpadem společného státu Čechů a Slováků v roce 1992 a vyslovil přesvědčení, že rozpad byl selháním elit obou zemí. Se Zdeňkem Sudou publikoval knihu *The Meaning of Liberalism – East and West* (1999) a s týž spoluautorem editoval v r. 2000 publikaci o evropské levici *The European Left after 1989 – West and East*, psal o transformaci postkomunistických měst ve střední a východní Evropě, o vývoji urbánní sociologie ve Spojených státech a v Evropě a dalších tématech.

Pokud jde o naše města, těšila se největší Musilově pozornosti Praha. Analýze ekologické struktury a dalším aspektům hlavního města věnoval Musil jedenáct časopiseckých statí a knižních kapitol, v kterých po metodologické stránce navazoval na sociální ekologii chicagské školy a do jisté míry na proslulou předválečnou studii o poměšťování pražského okolí redigovanou Zdeňkem Ullrichem. Druhým „Musilovým městem“ byla jeho rodná Ostrava, kam se jako sociolog vrátil dvakrát. V 60. letech, jako pracovník VÚVA, vedl rozsáhlý sociologický výzkum Ostravy a jejího zázemí pro potřebu místních orgánů, a znovu pak, v posledním období svého života, byl jednou z vůdčích postav nedávno ukončeného projektu GA ČR „Industriální město v postindustriální společnosti“ řešeného Ekonomickou fakultou Vysoké školy báňské – Technické univerzity v Ostravě a zabývajícího se Ostravou a jejím zázemím z hlediska jejího současného ekonomického, sociálního a prostorového přerodu.

K 80. narozeninám přijeli v r. 2008 Musilovi jako významnému evropskému intelektuálovi do Prahy přát jeho vědeckí přátelé a kolegové – z Polska Bohdan Jalowiecki, Grzegorz Gorzelak, Ewa Kaltenberg-Kwiatkowska, z Německa Bernhard Schäfers, Wendelin Strubelt, Bernd Hamm, z Velké Británie Ray Pahl, ze Spojených států Lily Hoffman, ze Slovenska Lubomír Falčan a další přátelé z ČR. Wendelin Strubelt s Grzegorzem Gorzelakem editovali na Musilovu počest sborník *City and Region. Papers in Honour of Jiri Musil* (2008), do něhož kromě uvedených osobností přispěla i desítky dalších Musilových zahraničních a českých přátel. O rok později pak Libor Prudký edituje k osmdesátinám Jiřího Musila další sborník pod názvem *Prostor a společnost* (2009) s příspěvků převážně českých autorů a se zajímavým autobiografickým rozhovorem s jubilantem.

V posledních osmi letech už působil Musil hlavně na domácí půdě. Přátelské a odborně zajímavé působiště našel na několik let na Karlově univerzitě v Centru pro sociální a ekonomické strategie (CESES), kde se podílel na projektu zabývajícím se sociální soudržností, a později v Ostravě na Ekonomické fakultě Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava, kde spolupracoval na již zmíněném výzkumném projektu „Industriální město v postindustriální společnosti“. V publikační řadě tohoto projektu vyšly Musilovy poslední práce a touto svou poslední spoluprací se také Jiří symbolicky vrátil domů – do Ostravy, kde se před 84 roky narodil a odkud se vydal na svou dlouhou a plodnou cestu životem.

Jiří Musil byl nejen vynikajícím vědcem, ale také věrným přítelem, výborným společníkem a skvělým hostitelem. Nezapomenu na jeho kuchařské výkony, když nás – mne a svého britského přítele sociologa Raye Pahla – pohostil ve svém pražském bytě vlastnoručně připraveným obědem o několika chodech.

V Musilovi odešel pravděpodobně poslední z žijících českých sociologů, kteří začali studovat sociologii na Filozofické fakultě Karlovy univerzity ještě před rokem 1948 (Musil zde strávil léta 1947–1952) a jejichž učiteli byli ještě sociolog Josef Král, demograf a statistik Antonín Boháč, filozofové Jan Patočka a J. B. Kozák. Na fakultě zažil postupné vyhasínání liberální atmosféry a vytlačování „buržoazní sociologie“ oficiálním marxismem. Jako student těchto profesorů a duchovní žák Maxe Webera (jeho dílem se zabýval ve své diplomové práci) se Musil nedal, na rozdíl od mnoha svých vrstevníků, svěst bludičkou marxismu a komunismu a nepošpinil se oportunní spoluprací s totalitárním režimem. Založil moderní českou sociologii města a přispěl k poznání sociálně prostorových procesů v současné české společnosti, pomáhal nám otevřít dveře do světa a svým dílem a pedagogickým působením přispěl k výchově nejen sociologů, ale i studentů architektury, urbanismu, demografie a geografie. Byl osobností evropského významu, z našich současných sociologů ve světě pravděpodobně nejznámější. Zaslouhuje obdiv nejen pro svůj intelektuální rozhled, pracovitost a houževnatost, s kterou uměl dělat smysluplnou práci i v obtížném normalizačním období, ale také pro věrnost přátelům a statečnost, s jakou čelil nemoci, která nad ním nakonec zvítězila. Když nedávno v časopise *Lidé města* vzpomínal na poslední ročník studentů sociologie na Filozofické fakultě UK po Únoru 1948 a na tehdy už silící tlak komunistického režimu, uzavřel Musil tuto rekapitulaci slovy: „I když je pravda, že dobu, v níž jsme žili, jsme si nevybírali, platí zároveň, že i v té době, kterou jsem se zabýval, jsme si volili, jak v ní budeme žít.“ Myslím, že tato moudrá slova se týkají celé Musilovy životní pouti.

Budeš nám, Jiří, scházet a já už nikdy nebudu mít možnost využít Tvého pozvání k naší stále odkládané debatě o epistemologických problémech sociologie, jak ses k nim před rokem vyslovil ve svých odpovědích na otázky časopisu *Commentaire*.

Michal Illner

Zemřel Jiří Musil – osamělý běžec překračující hranice české sociologie

V neděli 16. září v nedožitých pětadesáti letech zemřel Jiří Musil, jeden z nejvýznamnějších českých sociálních vědců druhé poloviny 20. století. Byl-li však označován za nestora naší sociologie, nebylo to úplně přesné. Musil jednak hranice sociologie výrazně překračoval, a to i v mezinárodním měřítku, především však po většinu svého života stál na samém okraji české sociologické obce, kterou nebyl plně přijímán a o jejíž přijetí nejspíš ani nestál. Důvodem přitom rozhodně nebylo, že by jeho dílo bylo sociologicky nevýznamné, právě naopak.

Musil se narodil v Moravské Ostravě 20. února 1928 a jeho židovský původ předurčil trpké zkušenosti v období druhé světové války. Třebaže jej adoptoval nevlastní otec, strávil rok v koncentračním táboře a teprve po skončení války mohl maturovat a nastoupit na pražskou Filosofickou fakultu. Na fakultě si zvolil sociologii a filosofii, poznal Josefa Krále a další představitele pražské sociologické školy, nicméně v průběhu jeho studia sociologie jako obor musela zaniknout. Musil byl jedním z vůbec posledních jejích absolventů; doktorát obhájil v roce 1952 na základě práce *Methodologické problémy u Maxe Webera*, oponenty však již museli být filosofové Ludvík Svoboda a J. B. Kozák – sociologové museli fakultu a v řadě případů i svoji rodnou zemi opustit.

Nástup do zaměstnání se stigmatem zapovězeného oboru i nevhodného původu nebyl ovšem pro Musila snadný. Místo našel v pražském Ústavu hygieny, kde se věnoval sociální statistice, a teprve na konci padesátých let se mohl odvážit o jistý návrat k sociologii. Bylo to jednak prostřednictvím sociálně-hygienických studií (struktury) města, v nichž (zpočátku implicitně) uplatňoval přístupy chicagské školy, jednak v rámci komplexně pojímané demografie, kde se vedle diferenciaci městského a venkovského obyvatelstva zabýval rovněž tematikou rodiny a v neposlední řadě diskusí nad populačním vývojem antického Říma. Prostřednictvím komparativních studií o populačním vývoji a struktuře obyvatelstva Prahy v meziválečném období a po nástupu komunistického režimu Musil pronikl i do mezinárodní akademické obce a jeho díla byla publikována také v Německu, Itálii, Spojeném království a Švýcarsku. Srovnatelné postavení tehdy nezískal asi žádný jiný český sociální vědec.

Musil mezitím přešel do Výzkumného ústavu výstavby a architektury (1958) a na hygienické fakultě UK obhájil kandidátskou práci (1961). Obnovující se česká sociologie šedesátých let jej však nepřijala, respektive zůstal na jejím okraji. Důvodem bylo to, že sociologie města se ještě nestala velkým tématem (teprve v sedmdesátých a osmdesátých letech se jí začali věnovat Jiří Večerník a Petr Matějů), „nevhodná“ byla i Musilova orientace na chicagskou školu (teoretickým zázemím šedesátých let byl spíše strukturní funkcionalismus kombinovaný s marxismem). Především však patřil mezi pretendenty „staré“ sociologie,

pro něž až na malé výjimky zůstaly dveře zavřené. Mělo to nicméně i své výhody, Musil se v šedesátých letech „nezkompromitoval“ sociologickou prací a nepůsobil v žádném ústředním pracovišti, proto nebyl postížen v rámci normalizačních čistek. Stačil naopak vydat knihy *Sociologie soudobého města* (Svoboda, Praha 1967) a *Sociologie bydlení* (Svoboda, Praha 1971) a později i své vrcholné dílo *Urbanizace v socialistických zemích* (Svoboda, Praha 1977). Musil v nich propojil důkladnou teoretickou diskusi s analýzami empirického materiálu a v oblasti sociologie města a bydlení se stal nejen nejvýznamnějším českým badatelem, ale jeho díla se dočkala také zahraničních překladů.

Zatímco v sedmdesátých letech Musil mohl bohatě publikovat (i v zahraničí) a udržovat kontakty s cizinou, následující dekáda přinesla politicky motivovaná omezení. Musil přešel na fakultu architektury ČVUT (1983) a stáhnout se do ústraní, využil toho nicméně k prohloubení a systemizaci svých dřívějších úvah. Očekával zvýšení zájmu o sociální ekologii, k němuž přes věcné důvody nedošlo, a začal spolupracovat s historiky a historickými demografy, což vedlo k zásadním syntézám *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (Mladá fronta, Praha 1996; spoluautoři L. Fialová, P. Horská, M. Kučera, E. Maur a M. Stloukal) a *Zrod velkoměsta* (Paseka, Praha – Litomyšl 2002; spoluautoři P. Horská a E. Maur).

Po roce 1989 Musil patřil mezi nejréspektovanější osobnosti českých sociálních věd, což se promítlo do jeho jmenování ředitelem obnoveného Sociologického ústavu ČSAV (1990), habilitace ze sociologie na fakultě sociálních věd UK (1991) a profesury demografie na přírodovědecké fakultě UK (1995). Ani tehdy Musil nicméně do české sociologické obce plně nevstoupil a často oprávněně ji kritizoval prostřednictvím srovnání s maďarskou a polskou sociologií. Většinu akademiků vytýkal uhýbání před velkými otázkami i odtrženost od aktuálních společenských problémů, stejně jako nedostatečné kontakty se světovou sociologickou obcí. Dal proto přednost profesuře na Středoevropské univerzitě (1992), jíž zůstal věrný i po jejím nuceném přesunu do Budapešti a Varšavy. V Praze výrazněji působil jenom prostřednictvím organizace gellnerovských seminářů (ve spolupráci s Petrem Skalníkem a později také Alenou Miltovou) a svým intelektuálním vlivem.

Musilovým pozdním, rozhodně však ne nevýznamným zájmem se staly dějiny české sociologie, které chápal jako splacení dluhu vůči předchozím (hlavně meziválečným) pracovníkům a současně jako interpretační rámec problémů a nedostatků soudobé české sociologie i dalších společenských věd. V tomto smyslu se zapojil do práce na projektu *Dějiny a současnost české sociologie*, který realizuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., od roku 2010. Usiloval o pozitivní zhodnocení významu pražské sociologické školy a ve své poslední studii nastínil českou recepci chicagské sociologické školy (článek dopsaný sotva týden před autorovým skolem vyjde v časopise *Lidé města*). Jeho dalším plánem bylo upozornit na význam německých sociologů, především emigrantů před nacismem, působících ve třicátých letech v Československu, toto velké a prakticky neznámé téma mu však již bylo upřeno.

Přestože Jiří Musil dosáhl vysokého věku a byl těžce nemocen, do poslední chvíle nepřestával akademicky pracovat. Patřil mezi ty, pro něž sociologie nebyla jenom obživou a pracovní náplní, ale především posláním – proto se snažil dělat a inspirovat takovou sociologii, která by neuhýbala před velkými společenskými problémy, proto (jemně a s porozuměním) kritizoval jiné přístupy. Jsme rádi, že jsme Jiřího Musila měli, a jsme vděční za to, že jsme s ním mohli osobně spolupracovat; a pokud v rámci české sociologie vlastně nikdy nezískal klíčové postavení, považujeme to za namnoze symptomatické. Škoda pro českou sociologii, chvála Musilovu odkazu.

Zdeněk R. Nešpor

Vzpomínky na inspirující vlivy profesora Jiřího Musila

Profesor Jiří Musil byl laskavý a inspirující kolega. Na vědecké cestě mne, podobně jako bezesporu řadu svých kolegů a žáků, mnohokrát ovlivnil. V souvislosti s jeho nedávným odchodem jsem se o Musilově dlouhodobém vlivu rozhodl napsat několik osobních vzpomínek. Domnívám se, že právě jejich prostřednictvím mohu vhodně dokumentovat význam Jiřího Musila a jeho díla (za pomyslnými hranicemi jeho mateřského oboru – sociologie, i v rámci sociální geografie).

Jako mnozí jiní kolegové mé generace jsem se s vědeckým myšlením Jiřího Musila seznámil koncem šedesátých let minulého století, při četbě jeho vlivné knihy o sociologii města [Musil 1967]. Právě tato kniha mě na cestě výzkumným terénem sociální geografie a příbuzných disciplín nejednou, resp. opakovaně pomohla. V září 1968 jsem emigroval do Nizozemska a své magisterské studium na Státní univerzitě v Groningenu jsem zakončil diplomovou prací o socioekonomické suburbanizaci okolí Groningenu. Musilovo *exposé* výzkumných zkušeností chicagské školy a sociální ekologie města bylo pro mne nejen podnětné, ale *de facto* mi diplomovou práci pomohlo dokončit. Při následném konkurzním řízení na místo asistenta na katedře sociální geografie Amsterodamské univerzity v roce 1972 jsem uspěl mimo jiné díky znalostem, které jsem z Musilovy knihy načerpal, ale také zásluhou mnohých podnětů, k nimž jeho kniha přímo vybízela. Spojit Musilem diskutované sociálně-ekologické hypotézy s myšlením Torstena Hägerstranda [Hägerstrand 1970] byla výzva, které nešlo odolat. Musím poznamenat, že členové tehdejší amsterodamské katedry se ve svých výzkumných aktivitách věnovali hlavně sociální ekologii Amsterodamu a jeho regionu. Proto považovali můj pohled na vývoj sociální ekologie, který jsem získal z knihy Jiřího Musila, za určitý přínos pro katedru a já uspěl v konkurzním řízení.

Další vzpomínka na inspirující vlivy Jiřího Musila je spojena s druhou polovinou sedmdesátých let. Tehdy, po vydání knihy Raye Pahla [Pahl 1975] o urbánní

sociologii velkoměsta (v níž reflektoval i několik studií Jiřího Musila) a v období velkého vlivu publikací Manuela Castellse [Castells (1972) 1977] a Davida Harveyho [Harvey 1973], naše amsterodamská katedra v několika seminářích diskutovala otázky týkající se „přežívání“ reprodukce a vzniku sociálních nerovností ve městech státně-socialistických společností. V disputaci o marxistickém paradigmatu proto (přirozeně) Musilovy interpretace sociálně-ekologického vzorce Prahy hrály klíčovou roli.

Nové podněty jsem zažil po vydání Jiřího knihy o urbanizaci socialistických zemí [Musil 1977]. Diskuze o vhodnosti či nevhodnosti (neo)marxistického přístupu v urbánním výzkumu neutichaly. Po přečtení knihy jsem se odhodlal napsat kritický článek o poválečném regionálním vývoji a regulované urbanizaci v Československu [Dostál 1982]. Inspirován empiricky doloženými závěry Jiřího Musila jsem obhajoval postulát, že i státně-socialistické uspořádání industriální společnosti musí nevyhnutelně produkovat nerovné životní možnosti pro různé regionální a urbánní populace. Musilovy názory na průběh urbanizačních procesů v Československu ve mně také podnítily zájem věnovat se výzkumu sociálně patologických jevů v urbánní struktuře Československa [viz Dostál 1987]. Po úvodním odkazu na habilitační práci Tomáše G. Masaryka [Masaryk 1970] jsem s pomocí analýzy hlavních komponent a standardizované vícerozměrné regrese zkoumal korelace sebevraždnosti a jiných vybraných ukazatelů sociální patologie v rozdílném urbánním prostředí od Aše až po Bardějov. Několik klíčových tvrzení Jiřího Musila o charakteru urbanizace českých zemí a Slovenska mi při interpretaci prostorového vzorce sociální patologie opět velice pomohlo.

Osobně jsem se však s Jiřím Musilem poprvé setkal až v roce 1988. V Amsterdamu, v době, kdy mu po téměř dvaceti letech bylo dovoleno opět vycestovat do západní Evropy. Po Musilově přednášce na katedře sociologie u německého profesora Petera Gleichmanna jsme odpoledne zašli na belgické pivo a velice příjemný rozhovor (přesněji diskuze o našich výzkumech i emigraci), který trval až do večerních hodin. Jiřímu Musilovi jsem tak mohl osobně předat i separáty obou svých – pod jeho vlivem napsaných – článků o československé urbanizaci.

Setkání s Jiřím Musilem v únoru 1990 v Praze mne inspirovalo k úsilí získat od nizozemské vlády finanční prostředky pro podporu studia vývoje a aplikačních problémů zkušeností západoevropských zemí při transformaci územní správy a samosprávy v postkomunistickém Československu.

V dubnu 1990 Jiří Musil strávil několik týdnů v Amsterdamu. Starší členové katedry si dobře pamatovali diskuze z let sedmdesátých, a tak se Musilovy přednášky a rozhovory přirozeně týkaly nejen urbánních studií, ale hlavně očekávaných procesů a efektů postkomunistické transformace.

Již krátce po jarním pobytu Jiřího Musila v Amsterdamu se nám podařilo získat od nizozemské vlády objemný čtyřletý grantový projekt (REG-LOC), který umožnil nejen naši intenzivnější spolupráci, rozsáhlejší publikační aktivitu, ale také zajistit přednášky a pobyty zahraničních expertů v Praze. Ve své nové pozici ředitele Sociologického ústavu ČSAV Jiří Musil nejenže podpořil naši snahu zís-

kat finanční prostředky pro projekt REG-LOC, ale zejména dále prohloubil spolupráci s komunitou sociálních geografů a demografů na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jiří Musil pomohl organizovat první klíčovou konferenci projektu REG-LOC na zámku v Bechyni v říjnu 1990 a také pomohl v tomto euforickém období pozvat experty na problematiku územní správy a samosprávy jak z několika západoevropských zemí, tak i z postkomunistických zemí střední Evropy [viz Dostál, Illner, Kára, Barlow 1992]. Dalším milníkem tohoto projektu byla konference k vývoji správy a samosprávy Prahy, pořádaná na jaře 1993 na Středoevropské univerzitě v Praze. Také při této příležitosti se Jiří Musil ukázal nejen jako velice zkušený výzkumník a diskutant vývoje Prahy [viz Musil, Illner 1994], ale i jako laskavý hostitel.

Je také nutné vzpomenout Musilovu přednášku o komplexním charakteru postkomunistické transformace, kterou přednesl na konferenci pracovní komise World Political Map Mezinárodní geografické unie koncem srpna 1991. Program konference přilákal do postkomunistické Prahy kompletní špičku světové komunity politických a kulturních geografů. Konference sice probíhala jen několik dnů, její atmosféru však umocnil neúspěšný pokus o převrat v Sovětském svazu Michaila Gorbačova. Musilův příspěvek na tomto politicko-geografickém fóru [viz Musil 1993] měl jasný inspirační efekt na docela emocionální debatu mezi skupinkou kritických geopolitiků a většinou kolegů více či méně orientovaných na (neo)realistické nebo (neo)liberální paradigmatu.

Po svém zvolení prezidentem Evropské sociologické asociace mohl Jiří Musil často navštěvovat Amsterdam a tato okolnost nám ještě více rozšířila možnosti diskutovat různá aktuální témata (někdy i s milou Evou Musilovou). Vzpomínám si na rozhovory o měnícím se charakteru Nizozemska a protestantské západní Evropy. Po publikování jeho článku o integračních a desintegračních tendencích v Evropské unii [viz Musil 1994] mne navíc naše výměny názorů později inspirovaly k systematickému studiu veřejného mínění o prohlubování a rozšiřování Evropské unie [viz Dostál 2010]. Nemohu nezpomenout důležitou roli, kterou Jiří řadu let hrál v organizování a v průběhu konferencí Forum 2000, protože konference pro prezidenta Václava Havla spoluorganizoval. Bylo velice zajímavé sedět okolo dlouhého stolu ve Španělském sále Hradu s osobnostmi politiky a vědy globalizující se Evropy a světa a poslouchat názory, kterými Jiří přispíval do diskuze [viz Musil 2007].

Řadu let jsme oba přednášeli pro studenty New York University v Praze. Studenti jeho semináře o hlavních evropských metropolích a mého semináře o masových hodnotových orientacích a Evropské unii byli mnohdy titíž. S Jiřím jsme tak měli řadu let možnost setkávat se a hovořit častěji než kdy předtím (dvakrát týdně). I tato kratší setkání byla pro mne inspirující.

Závěrem svého vzpomínání na inspirujícího profesora Jiřího Musila chci ještě podotknout, že jsem již dlouhou řadu let hrdý na to, že mi Jiří v Amsterdamu nabídl tykání. Byl téměř o dvacet let starší a byl skutečný kamarád a moudrý kolega.

V únoru 1998 jsem byl poctěn možností přednést *laudatio* k sedmdesátinám Jiřího Musila ve vile Lanna v pražské Bubenči. Rád jsem se této výzvy zhostil. Měl jsem příležitost připomenout, co Jiří pro mne a můj profesní život znamenal.

Po svém návratu z třicet let trvající emigrace zpět do Prahy jsem několikrát Jiřího a Evu navštívil v jejich příjemném bytě pod Petřínem na pražském Újezdě, a tato setkání umožňovala delší diskuze širokého spektra problémů české a evropské společnosti.

Proto jsem velice rád Jiřímu věnoval svou knihu o vícerychlostním vývoji Evropské unie [viz Dostál 2010]. Nejen mně budou komentáře a laskavost Jiřího chybět. Ale mnoho vzpomínek na moudrého a inspirujícího profesora s námi zůstane. Byl velkým přítelem sociálních geografů a demografů a bezesporu nejen mne zpráva o jeho úmrtí osobně zasáhla.

Petr Dostál

Literatura

- Castells, M. (1972) 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.
- Dostál, P. 1982. „Geleide agglomeratietendenzen in Tsjechoslowakije: een institutioneel-geografische benadering.“ *Geografisch Tijdschrift* 16 (4): 328–341.
- Dostál, P. 1987. „Stedelijke agglomeraties en social pathologie: empirische samenhang in de Tsjechoslowaakse regio's.“ *Geografisch Tijdschrift* 21 (1): 51–62.
- Dostál, P. 2010. *Multi-Speed European Union: Differentiated Integration and Spatial Development in Public Opinion*. Prague: Edice Geographica 6, Česká geografická společnost.
- Dostál, P., M. Illner, J. Kára, M. Barlow (eds.). 1992. *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Hägerstrand, T. 1970. „What about People in Regional Science?“ *Papers of The Regional Science Association* 24: 7–21.
- Harvey, D. 1973. *Social Justice and The City*. London: Edward Arnold.
- Masaryk, T. G. 1970. *Suicide and The Meaning of Civilization*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Musil, J. 1977. *Urbanizace socialistických zemí*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Musil, J. 1993. „Transition to Democracy.“ Pp. 5–9 in H. van der Wusten, J. O'Loughlin (eds.). *The New Political Geography of Eastern Europe*. London: Pinter.
- Musil, J. 1994. „Europe between Integration and Disintegration.“ *Czech Sociological Review* 2 (1): 5–19.
- Musil, J. 2007. „Globalization, Society and Culture.“ Pp. 39–84 in J. Musil, T. Vrba (eds.). *Václav Havel et al. The View from Prague. The Expectations of World Leaders at the Dawn of the 21st Century*. New York: Central European University Press.
- Musil, J., M. Illner. 1994. „Development of Prague: Long-term Trends and Scenarios.“ Pp. 145–170 in M. Barlow, P. Dostál, M. Hampl (eds.). *Development and Administration of Prague*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Pahl, R. 1975. *Whose City*. London: Penguin Books.

Jiří Musil

O Jiřím Musilovi jsem z různých stran slyšel, že se urbánní problematice začal věnovat spíše z nouze, protože v padesátých letech byla samotná sociologie jako disciplína nežádoucí. Pokud je tomu tak, pak byla tato nouze na začátku velkého bohatství poznání a jeho šíření. Snad také kvůli oné předchozí klikaté cestě k urbánní sociologii se Jiří Musil pouštěl do témat, která vybočovala z dobových mainstreamů, a dokázal pomocí výsledků svého zkoumání vyvracet dobové mýty. Počátkem šedesátých let tak svým výzkumem bydlení na sídlištích vyvrátil pověru o tom, že se lidé na sídlištích navzájem neznají a nestýkají. V sedmdesátých letech se zabýval periferními územími republiky a prokázal, že pro obyvatele „vnitřních periferií“ na rozhraní krajů je dostupnost služeb, vzdělání, občanského vybavení a dopravní obslužnost přinejmenším stejně špatná, jako je tomu pro lidi žijící v pohraničí. Po listopadové revoluci dokázal svojí věcnou a odborně fundovanou argumentací znejistit některé čerstvě se zrodilí radikály, kteří chtěli všechny existující i nově vznikající sociální a urbanistické problémy „řešit trhem“.

Při své důsledné přímosti a tendenci plavat proti proudu dobových klíšů a mód musel Jiří Musil nutně narážet na vědeckovýzkumný establishment. Díky tomu byly součástí jeho profesionální kariéry občasné ne zcela dobrovolné přesuny nejen k novým tématům, ale také na další pracoviště. Jiří Musil tyto diskontinuity nejen úspěšně překonával, ale dokázal je využít pro rozšíření svého odborného profilu a pro interakci s novým prostředím a jeho profesemi. Jednou ze zastávek na jeho pouti se tak v osmdesátých letech minulého století stala i Fakulta architektury pražského ČVUT. Na ní dostal možnost bezprostředně působit na budoucí architektky a urbanisty, a tak alespoň po dobu jeho pobytu na této fakultě byli studenti architektury konfrontováni s pohledem sociologa na město a osídlení a mohli si do praxe odnést jeho vnímání problémů. Je velká škoda, že Musilových sedm let na fakultě nepostačovalo k tomu, aby sociální rozměr urbanismu získal adekvátní pozici ve výuce architektů.

Logickým vyvrcholením profesionální dráhy Jiřího Musila se měla stát jeho klíčová úloha při založení Středoevropské univerzity v Praze, jako manifestace obnovené středoevropské kulturní a vědecké pospolitosti. I v tomto případě ale zafungovaly malé české poměry a univerzita se nakonec přemístila do Budapešti a Varšavy. Jiří Musil se stal jejím význačným profesorem a ovlivnil její profil ve směru k urbanistické problematice.

Svou osobností, svým rozhledem a moudrým porozuměním se pan profesor Jiří Musil zařadil do proudu sociálních myslitelů 20. století, kteří stejně jako on pocházeli z onoho neklidného středoevropského klubka národů: Joseph Schumpeter, Karl Popper, Friedrich von Hayek, Fritz Schumacher. Na rozdíl od jmenovaných, převážně starších osobností, Jiří Musil neodešel v těžkých dobách za moře. Nejspíš jen proto nám může připadat jeho začlenění do tohoto společenství jako troufalost.

Karel Maier

Velký autsajdr (Vzpomínka na prof. Jiřího Musila)

Na Fakultě humanitních studií UK je dlouholetý program tzv. Modrých pondělí. Jde o pondělní večer přibližně jednou za měsíc, kdy někdo z učitelů nebo návštěvník zvenčí uvede zvolené téma a po něm je k tématu diskuze. Organizují to studenti a přijde, kdo chce. V dubnu 2009 jsem na takovém Modrém pondělku stručně pověděl o čtyřech českých socioložích, jako o čtyřech přiběžících charakterizujících vývoj české sociologie od druhé poloviny dvacátého století do současnosti. Jednou z těch osobností byl i Jiří Musil. Měl jsem to potěšení s ním přibližně od roku 2005 intenzivně spolupracovat a ještě větší, že jsme se spřátelili. Vzešla z toho mj. i knížka věnovaná Jiřímu Musilovi k osmdesátinám, vydaná ale až po nich. Jmenuje se *Prostor a společnost*¹ a přispěli do ní autoři z několika oborů a ze čtyř zemí. Obojí bylo pro osobnost Jiřího Musila příznačné.

Dovoluji si jádro tehdejšího vystoupení věnovaného Jiřímu Musilovi před více než třemi roky přiložit ke vzpomínkám na tohoto vzácného člověka.

Příběh Jiřího Musila šel vlastně mimo mainstream znovuvynoření české sociologie. Jiří Musil byl totiž sociologem stále. V letech 1947–1952 vystudoval na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy obory sociologie a filosofie, diplomovou práci předložil na téma „Max Weber a metodologie společenských věd“. Weberova sociologie se pak pro Musila stává základním referenčním rámcem jeho pohledu na společnost. V kandidátské dizertační práci (1961) se Jiří Musil zabýval sociálně-hygienickou strukturou českých měst a toto téma předznačilo zaměření jeho další vědecké dráhy. Říká: „Pro sociologa místo nikde nebylo. Zakotvil jsem v Ústavu hygieny, nejprve jako dokumentarista.“ [Musil, Prudký 2009: 14] Posléze se uplatnil vlastně prostřednictvím sociologie jako vedlejšího přístupu ke zdravotnickým a technickým oborům, především mezi architektury a urbanisty. Hlavní působiště – na celých 25 let – našel v rezortním aplikovaném výzkumu, v tehdejší VÝzkumném ústavu výstavby a architektury (VÚVA), kde vedl oddělení sociologie. Stává se zakladatelem a nejvýraznějším představitelem moderní české sociologie města a bydlení. Inicjuje a řídí řadu výzkumů a publikuje knižní práce a odborné stati, které dodnes neztratily svůj význam. Z knih to byly *Sociologie soudobého města* (1967), *Sociologie bydlení* (1971), *Urbanizace v socialistických zemích* (1977), *Lidé a sídliště* (1985, se spoluautory). Některé z těchto prací pak v překladu vyšly v zahraničí – v USA, Itálii, Polsku a Maďarsku.

Vzpomíná na zdroje: určení mapami a pozorováním kulturních a sociálních charakteristik – často se s rodiči stěhovali, měnili prostředí. Navíc rodina ohrožená na Slovensku (Česi peši do Prahy!), za války položidovským určením. Vlastní otec, legionář, zemřel v transportu smrti, nevlastní otec, *selfmademan*,

¹ Musil, Jiří, Libor Prudký. 2009. „Křižovatky života a oboru.“ Pp. 7–21 in Libor Prudký (ed.). *Prostor a společnost. K osmdesátinám prof. dr. Jiřího Musila*, CSc. Praha: Matfyzpress.

aktivní a cílevědomý, zakotvený v prvorepublikových pravidlech. Sám Jiří Musil pobyl na konci války v koncentračním táboře. Důležití učitelé už od střední školy a YMCY, např. Patočka. Pak znovu na univerzitě, tam z oboru Král, Ulrych, Machotka (tedy: Pražská škola), Pražák, J. B. Kozák, Odložilík, řada z nich působila v zahraničí a přesahovali československé hranice. Zároveň diskuze a spory Kozáka, Patočky a Arnošta Kolmana ve velké posluchárně, samotné studium a sledování aktivit angažovaných studentů (včetně toho, že vždy měl jeden „na starost“ některého „reakčního profesora“, ještě před tím, než je vyhodili...), to dohromady vyrostlo v přesvědčení, které Jiří Musil sám pojmenoval takto: „Mně ta skvěle klapající mašina marxismu – všechno do sebe zapadalo a pro všechno byla vysvětlení – připadala tak jednoduchá, že jsem ji vlastně nemohl brát vážně. Měl jsem v sobě příliš gnoseologického kriticismu a analytického myšlení. A dalším důvodem (...) byla ta ochota marxistů k diktatuře, k likvidaci demokratických institucí, odstranění svobody tisku, a tendence k násilí. To po tom, co jsme zažili za války, to bylo pro mne nepřijatelné.“ [ibid.: 13]

Na konci šedesátých let Jiří Musil vstupuje do mezinárodního povědomí: stáže v Glasgow, v Německu, v centrále OSN Ženevě, mezinárodní spolupráce, včetně pozvání na London School of Economics, kde působil na slavném sociologickém pracovišti vedeném mj. i Ernestem Gellnerem. S profesory Glassem a Dorem měl na starosti seminář o průmyslových společnostech. Po čase na LSE dostal trvalé místo, tzv. *tenure*. Ale nakonec se vrací domů. „Emigrace pro nás nebyla,“ říká sám [ibid.: 16]. A tady zase VÚVA. Od první poloviny osmdesátých let výuka na Fakultě architektury a spolupráce se sociálními geografi z Přírodovědecké fakulty UK. A v létě 1989 odchází do penze... Jenže: v roce 1990 ředitelem Sociologického ústavu ČSAV, pak vedení pražské pobočky Středoevropské univerzity, výuka v Praze, Varšavě, Budapešti, publikace, výzkum, ale také programový šéf Fóra 2000, zakládající člen České učené společnosti, předseda Sociologické společnosti, vedoucí týmu Národního programu výzkumu v CESES atd. atd.

Co dodat? Nejstručněji: život a práce zakladatele oboru sociologie bydlení, sociologie města či souhrnněji urbánní sociologie; život a práce kriticky smýšlejícího liberála, intelektuála, který se přes všechny vábničky a svody různých dob a společenských uspořádání (a že jich od konce dvacátých let minulého století do konce prvního desetiletí století jednadvacátého bylo!) udržel v pozici svobodomyšlného, tudíž odpovědného myslitele, kriticky reflektujícího stav a vývoj společnosti, oboru i sebe sama. I za cenu, že většinu životní cesty strávil vlastně jako „autsajdr“. To v Česku bývá velmi často daň za poctivost...

Avšak ne mezi ostatními podobnými: na oslavy osmdesátin Jiřího Musila přijeli lidé z různých zemí a přivezli knížku k jeho narozeninám už vydanou! S autory z osmi států.

Libor Prudký

Jiří Musil a sociální teorie

Jiří Musil byl po celou svou akademickou dráhu spjat s výzkumem měst a již navždy zůstane velkou zakladatelskou osobností české sociologie města a bydlení. Je mnoho českých sociologů, kteří se k této stránce jeho díla mohou vyjádřit mnohem kompetentněji, nežli bych mohl učinit já, a několik z nich také přispělo svými texty do této sekce. Jiné se objevily v bloku příspěvků k jeho osmdesátinám, který vyšel v prvním čísle *Sociologického časopisu* v roce 2008. Rád bych zde však vyzdvihl jinou dimenzi sociologického myšlení Jiřího Musila, totiž jeho hlubokou znalost klasické i soudobé sociologické a sociální teorie a – což je možná ještě důležitější – jeho mimořádnou schopnost propojovat čistou a obecnou teorii s konkrétními problémy naší doby. Neřeknu zde nic nového. O tom, že Jiří Musil nebyl jen vynikající urbánní sociolog, ale také jeden z největších českých sociologických teoretiků současnosti, může pochybovat jen málokdo z těch, kdo jej aspoň zběžně znali, poslouchali jeho příspěvky a četli jeho texty. Zatímco do roku 1989 mohl být z politických důvodů sociologickým teoretikem převážně jen v soukromí, poté začal své suverénní znalosti sociologické teorie bohatě využívat ve veřejných vystoupeních i psaných textech. Stal se tak důležitým účastníkem obnovy obecné sociologie a teorie v českých zemích. Není nutné také připomínat, že ač se sám nepochybně považoval za sociologa, záběr jeho zájmů a znalostí byl mnohem širší. Patřily do něj sociální antropologie, filosofie, zejména filosofie vědy, historie, geografie, demografie, urbanistika a architektura a další disciplíny. Byl tedy obnovitelem oboru sociologické teorie stejně tak jako šířeji interdisciplinárně pojaté sociální teorie.

Nemohu si v této situaci odpustit jednu osobní vzpomínku. S Jiřím Musilem jsem se poprvé setkal asi v roce 1997 nebo 1998 na jednom z tehdy již probíhajících gellnerovských seminářů, které se tak jako ještě i dnes konaly v budově New York University na Malém náměstí. Téma přednášky i přednášející mi už z paměti vymizeli, nikoli však první dojem z atmosféry gellnerovského semináře a jeho intelektuálního leadera. V porovnání s neosobním a ztuhlým vystupováním řady tehdejších učitelů působili Jiří Musil a druhý hlavní organizátor Petr Skalník jako velvyslanci nějakého jiného, lepšího světa, který se nápadně podobal světu britských univerzit. Nešlo jen o rozlévání vína všem přítomným posluchačům bez ohledu na věk, pohlaví a akademický rank, ale především o pojetí těchto seminářů, v němž hrála naprosto zásadní roli otevřená, hledající a z principu nikdy neukončitelná diskuze. Jiří Musil byl vynikající diskutér, hovořil rád, ale na rozdíl od mnoha dalších řečníků vždy s přesně formulovanou myšlenkou a jasným osobním stanoviskem. Znamenitých řečníků bylo jistě v Praze více, ale málokterý z nich měl takovou vnitřní disciplínu, aby stále mluvil k věci, neztrácel se v nepodstatných digresích, nedopouštěl se *non-sequitur* a pozorně naslouchal jiným, třeba i nesouhlasným názorům. Vedle toho mne hned na prvním semináři

zaujalo to, jak samozřejmě a s naprostým nedostatkem povýšenosti se Jiří Musil pouštěl po skončení programu do odborných rozhovorů s elévou tehdy ještě velmi zelenými, jako jsem byl já a někteří další kolegové. Atmosféra gellnerovských seminářů mne po této první návštěvě uhranula a v následujících letech jsem je navštěvoval poměrně často.

Fenomén gellnerovských seminářů si zaslouží důkladné studium a doufejme, že se brzy najde někdo, kdo mu bude věnovat patřičný čas a úsilí. V nynější souvislosti mne k němu dovedlo především to, že si téměř nepamatuji, že bych na něm slyšel Jiřího Musila hovořit na téma problematiky města, zato mnohokrát hovořil o základních problémech sociálních věd a o jejich velkých postavách, což až na malé výjimky byli vždy zároveň představitelé sociální teorie. Možná toto zaměření na obecné otázky sociálních věd bylo dáno diskuzním formátem gellnerovských seminářů, protože stále se rozšiřující spirála kritických připomínek a dotazů následujících po každém referátu musela dříve nebo později dospět k fundamentálním teoretickým a epistemologickým dilematům; spíš se ale domnívám, že odpovídalo nejvlastnějším zájmům Jiřího Musila a jeho snaze i schopnosti vidět konkrétní empirické problémy v kontextu základních metateoretických a epistemologických diskuzí vedených od 19. století do současnosti. Musil byl muž idejí v tom smyslu, že myšlení pro něj bylo něčím životně potřebným i přirozeným, ve světě idejí byl doma a nepochybně jim přikládal velkou váhu. Není asi náhodou, že často opakoval v návaznosti na Raymonda Arona a Ernesta Gellnera, že jedním z klíčových znaků komunistického systému je to, že je ideokracií, tedy systémem nadvlády oficiálně posvěcených idejí nad všemi ostatními.

Autorem, na kterého Jiří Musil odkazoval nejčastěji, byl – samozřejmě – Ernest (on ovšem raději říkal Arnošt) Gellner a mnohokrát se vracel k Maxi Weberovi a Emilu Durkheimovi. Také Karla Marxe zmiňoval velmi často, byť převážně kriticky. Nicméně výčet klasických i soudobých autorů, ke kterým se ve svých přednáškách a diskuzních vystoupeních obracel, je mnohonásobně delší. Vedle klasických děl sociologie 19. století výborně znal také mnohé stěžejní práce sociálních věd meziválečného a poválečného období. Pozoruhodné a v českém prostředí bohužel ne úplně obvyklé bylo, že stále četl i zcela nové práce, patrně v rozsahu mnohem větším než řada mladších kolegů včetně mne, a měl výborný přehled o tom, jaké jsou nejnovější trendy a vlivné knihy v sociologii i sociálních vědách obecněji. Úplně nedostižný byl v tom, jak plynule dokázal mezi různými vrstvami sociologického vědění přecházet: od klasiků k poslednímu výstřelku pařížské nebo newyorské módy, pak obligátně ke Gellnerovi a odtud třeba ke stěžejním pracím 70. a 80. let. Tuto intelektuální gymnastiku zvládal tak bravurně, že posluchači mohli snadno podlehnout iluzi, že to vše je vlastně velmi jednoduché a dané souvislosti se prostě samy nabízejí. Kdo se o něco podobného sám pokusí, však zjistí, že opak je pravdou.

Kapitolou samou o sobě by byl Musilův vztah – osobní i intelektuální – k Ernestu Gellnerovi. Zde bych rád zmínil tři věci. Za prvé, Jiří Musil by nepochyb-

ně nejlepším znalcem Gellnerova díla v českých zemích a patřil k jeho předním znalcům celosvětově. Většina z jeho pozoruhodných komentářů ke Gellnerově sociálněvědnímu myšlení bohužel zazněla jen ústně na gellnerovských seminářích a mnoha jiných přednáškách. Důležitými doklady Musilova mimořádného porozumění Gellnerovu dílu zůstávají – vedle obrovské zásluhy na překladu řady Gellnerových stěžejních děl do češtiny, z nichž většinu pořídila ve spolupráci s ním jeho manželka Eva – porůznu uveřejněné články a komentáře. K nim patří brilantní stať o Gellnerově filosofii dějin, která vyšla v monotematickém čísle *Czech Sociological Review* věnovaném Gellnerově myšlení, jež editovali Jiří Musil a Petr Skalník [Musil 2001], a také předmluvy k řadě českých překladů Gellnerových knih. Ještě letos na jaře jsme se s Jiřím Musilem domlouvali na tom, že napíše rozsáhlejší recenzi na práci historického sociologa z McGillovy univerzity Johna A. Halla *Ernest Gellner: An Intellectual Biography* (2010), a neobyčejně mne mrzí, že k tomu již nedošlo. Za druhé, Jiří Musil Gellnerovo dílo nejen důkladně znal, ale také pečlivě promýšlel a důkladně kriticky zkoumal. Rád posluchačům vysvětloval Gellnerovy názory na podstatu nacionalismu, schéma lidských dějin nebo podmínky občanské svobody a silně se ztotožňoval s jeho obhajobou racionality před předmoderním dogmatismem a postmoderním relativismem. Velmi často však Musil Gellnerovy odvážné a někdy až příliš jednostranně vyhocené myšlenky používal jako odrazový můstek pro vlastní úvahy, v nichž Gellnera významně korigoval nebo zcela odmítal. Za třetí, domnívám se, že jedním z důvodů, proč se Musil v takové míře věnoval právě dílu Ernesta Gellnera, byl ten, že mu záleželo na tom, aby z české paměti zcela nezmizel jeden celý sociální svět, který byl brutálně zničen během druhé světové války, totiž svět česky a německy hovořících českých Židů. Když se při naší poslední rozmluvě v červnu 2012 hovor stočil k dějinám meziválečné české sociologie, poznamenal, že jej mrzí, že se zatím nikdo nevěnoval osudům a dílu německy píšících židovských autorů z Československa, kteří tak většinou ve své bývalé vlasti zůstávají zcela neznámí nebo polozapomenutí.

Jiří Musil už během univerzitních studií na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy na přelomu 40. a 50. let získal hluboké znalosti o klasické sociologické tradici a v posledních letech se často vracel k jejím hlavním autorům. Mám za to, že si velmi vážil Karla Marxe, ač s ním nesouhlasil, i Georga Simmela, ale zásadní význam pro něj měli především Weber a Durkheim. Z některých jeho vystoupení na toto téma si pamatuji tolik, že pro něj tyto dva autoři znamenali antipody představující dva opačné póly sociologického myšlení, mezi kterými on sám zřejmě těžko hledal vhodnou střední pozici.² Na jedné straně byl fascinován světem lidské kultury, což nepochybně nebylo dáno jen vlivem sociálního antropologa Ernesta Gellnera, ale už ranou průpravou v sociálních vědách, v níž klíčové místo zaujímal Max Weber a jeho pojetí rozumějící sociologie, a svou roli

² Na napětí mezi idiografickým a nomotetickým pohledem na sociální svět u Jiřího Musila upozornil už před časem v jeho vynikajícím portrétu Martin Hampel [2008].

sehrály také práce tehdy vlivných světových sociologů, například Pitirima Sorokina, a samozřejmě také domácí česká sociologická tradice reprezentovaná Masarykem i mladšími generacemi sociologů. Na stranu druhou dlouhodobé empirické výzkumy v oblasti humánní ekologie, vývoje měst a regionálního rozvoje a intenzivní kontakty s geografii a dalšími přírodovědnými disciplínami Musila přiblížily k pozitivistickému pojetí analýzy sociálních jevů. Za otce zakladatele tohoto, jak s oblibou říkal, strukturálního nebo sociálně-morfologického pojetí považoval Durkheima, zejména v jeho dřívějších spisech.

Rozpor mezi interpretativismem a pozitivismem není samozřejmě ničím překonaným, ale zůstává základním problémem sociálních věd dneška. Jiří Musil na něj však dokázal pohlížet historicky hluboce informovaným způsobem: dokázal jej analyzovat nejen v jazyce soudobých diskuzí, ale také s odkazem na formativní práce autorů klasické sociologické tradice. Domnívám se, že tento problém, který zatím nenašel a možná ani nikdy nenajde uspokojivé rozuzlení, ani on sám nikdy uspokojivě nerozřešil, ale udělal maximum pro to, aby jej vyjasnil a učinil explicitním nejen pro sebe, ale také pro své posluchače. Nebyly mu sympatické různé podoby extrémního kulturalismu a postmoderní epistemologické skepse, ale současně považoval interpretativismus za jádro sociologického poznání. Na stranu druhou však nebyl ochoten docela zavrhnout ani objektivistický přístup k sociálním jevům, který usiluje o odhalení strukturálních pravidelností bez toho, že by vyžadoval hlubokou interpretaci kulturních významů. I když mezi oběma pozicemi existuje patrný rozpor, zdá se neméně zřejmé, že obě mají své nepochybné klady i výsledky a každá fundamentální reflexe o možnostech sociálního poznání se jimi musí zabývat. Jiří Musil toto v české sociologii uměl lépe než kdokoli jiný a jsem mu velmi vděčný za to, že jsem měl možnost jeho hluboké úvahy na toto téma opakovaně slyšet. Zatímco většina autorů se tento fundamentální rozpor snaží v té či oné formě překonat tím, že se jednostranně přiklání k interpretativismu nebo objektivismu, Jiří Musil napětí mezi nimi zachycoval v celé jeho zásadní složitosti a neřešitelnosti. Domnívám se, že to od něj bylo vědecky i lidsky nanejvýš poctivé a že tím dal svému publiku zcela zásadní lekci o mezích sociálněvědního poznávání, ale také o zcela zvláštním a jedinečném půvabu i velké intelektuální náročnosti snahy rozumově proniknout do vnitřních principů fungování sociálního života.

Tím se už dostávám k samotné pointě svého příspěvku. Zdá se mi, že pokud bychom byli nuceni myšlení Jiřího Musila spojit pouze s jedním jménem významného sociologického teoretika, musel by to být Max Weber. U žádného jiného klasika sociologie nevystupuje tolik do popředí vědomí omezenosti sociálněvědního poznání, nejsou tak explicitně formulovány jeho antinomie, včetně rozporu mezi interpretativismem a objektivismem, a není učiněn tak odvážný pokus o jejich překonání. Toto však není jediná obsahová spřízněnost. Je dobře známo, že Weberův odkaz provázel Jiřího Musila celý život. Během nejhoršího komunistického fanatismu v Československu raných 50. let – věc téměř neuvěřitelná – napsal a obhájil na pražské Filosofické fakultě 350stránkovou doktorskou

dizertaci *Methodologické problémy u Maxe Webera*. I když byl pak nucen věnovat se politicky a ideologicky neutrálnímu typu sociálního výzkumu, v roce 1966 publikoval na téma Weberovy epistemologie v té době ojedinělý článek v *Sociologickém časopise*. Tento text nejen prozrazuje důkladnou znalost německých vědeckých sporů z konce 19. století, samotného Weberova díla i na něj navazující literatury, ale lze jej číst také jako subtilní polemiku s tehdy převažujícím názorem reformně komunistických sociologů, že teď již ne marxismus-leninismus, ale vědecká sociologie mohou společnost dovést ke světlejším zítřkům. V závěru tohoto článku, kde na onu dobu velmi jasným způsobem formuloval své vlastní stanovisko, odmítl jakékoli pokusy o sociální inženýrství a představu, že znalost faktického stavu věcí poskytuje návod k činnosti: „... sociologie nemůže být přímým návodem k jednání, jak je to u nás nyní často požadováno“ [Musil 1966: 587]. Pro jakoukoli filosofii praxe, jakou je jistě marxismus, je Weberovo skeptické stanovisko a přísné odlišení „jest“ od „má být“ studenou sprchou. To, že Musilův článek vůbec mohl vyjít, ač s ním aktivisticky orientovaní sociologové nemohli souhlasit, je důkazem uvolněné pluralistické atmosféry v *Sociologickém časopise* druhé poloviny 60. let. Bdělému oku pozdějších normalizátorů však samozřejmě neunikl, a jak nedávno připomněl sám Jiří Musil, článek byl označen za důkaz zrady na „třídním pojetí“ společenských věd [Musil 2011: 380].

Je pozoruhodné, že tentýž weberovský motiv zásadní vnitřní nezávislosti mezi sférami faktického vědění a hodnocení, poznání a praxe, Jiří Musil zdůrazňoval i na samém sklonku svého života za zcela jiných politických a ekonomických podmínek. V posledních letech jsem u něj pozoroval neobyčejně velký zájem hovořit o základních otázkách sociologie, jejím smyslu a poslání se studenty a mladými adepty disciplíny. Snažil se také rozpoutat podobnou diskusi v *Sociologickém časopise*, ale zde byly další kroky znemožněny jeho nemocí a odchodem. Naštěstí se mu podařilo využít aspoň několika příležitostí k tomu, aby nám mladším, úzce zaměřeným specialistům dal pořádný podnět k zamyšlení a obecné reflexi o nejširších souvislostech našeho počínání. Dne 29. listopadu 2011 vystupoval na Fakultě sociálních věd UK na studentském semináři *Sociologické večery* s přednáškou „Je sociologie vědou? A před jakými problémy stojí?“, věnovanou otázkám o smyslu sociologie, ke kterým jej inspiroval přední francouzský sociolog Raymond Boudon. Myslím, že Jiří Musil tuto přednášku a další nekonal proto, že by měl potřebu něco vysvětlovat sám sobě, ale aby své myšlenky o smyslu sociologické práce, jejích možnostech a mezích sdělil generaci, která dnes představuje její budoucnost. Nepochybně tím zaujal, protože účast byla značná a diskuze, která se strhla po skončení přednášky, pak, pokud vím, pokračovala dále v užším kroužku v nedaleké kavárně Slávie, stále s jeho účastí.

Během našeho krátkého rozhovoru po skončení přednášky na FSV vytáhl z aktovky vytištěný text a předal mi jej s přáním, abychom jej při nějaké vhodné příležitosti v *Sociologickém časopise* otiskli. Nebyl to podklad pro přednášku, kterou právě dokončil, ale pro jinou, kterou již o dva roky dříve přednesl v týmu Martina Potůčka na CESESu a před pouhými dvěma týdny znova na gellnerov-

ském semináři. Zřejmě právě pro tento gellnerovský seminář původní text mírně upravil a dovedl do podoby, v níž jej chtěl publikovat. Jeho téma bylo příznačně weberovské: sociologické poznání a jednání a jejich vzájemný vztah. Poněkud lehkomyšlně jsem se domníval, že článek vydáme při příležitosti jeho 85. narozenin v roce 2013, avšak vhodná chvíle pro jeho uveřejnění nastala bohužel už nyní po jeho odchodu. Tento myšlenkově závažný text, hutný a oprostěný od zbytečných vnějších efektů, ukazuje některé z nejlepších stránek sociologického myšlení Jiřího Musila: zájem o nejhlubší epistemologické a ontologické otázky sociálních věd, snahu teoretické myšlení obohatit kontaktem se sférou praxe, schopnost vyjadřovat základní problémy sociologického myšlení netechnickým a srozumitelným způsobem. V některých bodech se článek výrazně shoduje s weberovskou statí z roku 1966, a ukazuje tak na kontinuitu v Musilově uvažování o problému sociologického poznání a praxe. Oba texty téměř stejnými slovy zdůrazňují, že sociální vědy byly původně praktickými disciplínami, jejichž cílem bylo vytvářet hodnotící soudy o problémech řízení státu a hospodářství. V obou textech se také objevuje klíčová věta, která by měla být varováním pro všechny, kdo si jsou až příliš jisti tím, že vědí, co je správné: „Nemýlíme se totiž jen o protivnicích, nýbrž často i o tom, co chceme.“ [Musil 1966: 580] Musil se zde ukazuje nejen jako pozorný čtenář Webera, ale také jako pokračovatel Karla Poppera, Ernesta Gellnera a dalších stoupenců kritického racionalismu, zdůrazňujících omylnost rozumu a jeho vnitřní omezení. V převážné většině svého obsahu se ale nynější text od Musilova staršího článku odlišuje, a představuje tak jeho zralý a bohužel i poslední *statement* na téma, zdali sociologické poznání může sloužit jako návod k jednání a řízení společnosti. Nemyslím si, že jeho závěry budou většinou čtenářů přijaty s nadšením, spíš je mnozí odmítnou jako jen jednu další repetici staré a překonané Weberovy teze o nutnosti oddělovat poznání a hodnocení. Nepochybují však o tom, že toto opatrné varování vynikajícího sociologa je nutné brát vážně, nemá-li sociologie jako už tolikrát podlehnout pouhé ideologii.

Marek Skovajsa

Literatura

- HAMPL, Martin. 2008. „Vědec, který obohatil nejen sociologické myšlení. Profesor Jiří Musil osmdesátiletý.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (1): 177–180.
- MUSIL, Jiří. 1966. „Názory Maxe Webera na funkci vědy ve společnosti.“ *Sociologický časopis* 2 (4): 573–587.
- MUSIL, Jiří. 2001. „Gellner’s Philosophy of History – Interpretations and Problems.“ *Czech Sociological Review* 9 (2): 153–172.
- MUSIL, Jiří. 2011. „Poslední ročník studentů sociologie po únoru 1948.“ *Lidé města* 13 (3): 373–396.